

RECENZE

DVACÁTÉ STOLETÍ V LITERAURE A JEHO KOŘENY

Modernistyczne źródła dwudziestowieczności (red. Mieczysław Dąbrowski, Andrzej Z. Makowiecki), Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003, 472 s.
Dwudziestowieczność (red. Mieczysław Dąbrowski, Tomasz Wójcik), Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004, 664 s.

Katedra polonistiky Varšavské univerzity přišla v posledních dvou letech se dvěma poměrně rozsáhlými publikacemi, v nichž literární vědci, ale také filozofové, historici, teoretici kultury a další složili nevšední mozaiky názorů k objasnění charakteru a směřování polské literatury v právě uplynulém dvacátém století. U obou počínů stál vedoucí Oddělení literatury XX. století této katedry, profesor Mieczysław Dąbrowski, nedávno přednášející také na Ústavu slavistiky FF MU v Brně, který knihy s Andrzejem Z. Makowieckim a Tomaszem Wójcikem uspořádal.

Redaktoři svazků nabídli autorům, aby vyjádřili svůj pohled na fenomén, který nazývají *dwudziestowieczność*, tedy to, co v češtině nemůžeme vyjádřit jednoslovně, cosi jako *charakter dvacátého století*, období v mnoha směrech převratného (s jednou světovou válkou na počátku, s pokusy o demokracii v dalších letech, s druhou světovou válkou ve čtyřicátých letech, v následném období s totalitními režimy a s budováním demokracie a jednotné Evropy na konci; samozřejmě rovněž se zkušenostmi s chemickými a atomovými zbraněmi, s holocaustem, s dobýváním kosmu, ale i se závody ve zbrojení, s důsledky různých nacionalismů a fundamentalismů, terorismu atd.). A snažili se těmito mozaikami dospět k syntéze jisté sumy zkušeností a ty v rámci dané systemizace interpretovat.

Samozřejmě, že onen charakter dvacátého století má záběr převážně polský, i když v mnohém z něj (právě poukazem na kořeny, vlivy a poučení evropské či světové) vybočuje. Zatímco první publikace vznikla jako podklad pro vědeckou konferenci o dvacátém století, druhá prezentuje její odraz, tedy referáty, jež na ní (konala se koncem roku 2003) zazněly. Kniha *Modernistyczne źródła dwudziestowieczności* měla doložit přesvědčení, že polská moderna (v Polsku označovaná jako neoromantismus či Młoda Polska – a redaktoři ji chápou jako historický modernismus) a moderní evropské, tedy počátek období nazývaného dnes modernismem, dotvářely procesy, které do polské kultury a literatury vněsly počiny 19. století, a modelovaly procesy nové, vycházející už z jiného kulturního, společenského a politického podloží, včetně otevření jiného myšlení. Druhá kniha *Dwudziestowieczność* se snaží tyto nové procesy a jiné myšlení nejen v polské literatuře (a v literárněvědných a teoretických pohledech) z historické perspektivy definovat a zhodnotit jejich klady a zápory, tzn. „obeznat“ charakter století, jež nakonec dospělo k estetice postmodernistické, ke směřování k integraci a současně dezintegraci, k evropskému sjednocování a současně budování parciálních identit. A asi by to nebyla pravda celá, kdybychom neuvedli, že závěr 20. století zároveň pootvěřel „vrátka“ k fenoménu (fenoménům) novému, možná *neoistickému*, který přichází po estetice postmodernistické, po zlomu v chápání terorismu, filozofie, antropologie atd.

Publikaci *Modernistyczne źródła dwudziestowieczności* rozdělili její redaktoři do čtyř kapitol. V první nazvané *W kręgu teorii i światopoglądu* se objevují studie, které chtějí z různých úhlů charakterizovat filozofické a myšlenkové pozadí jevu-období, pro něž jsou v polské teorii různá pojmenování (hovoří se o novodobosti [nowocześnieść], která potom dospívá k ponovodobosti [ponowocześnieść], zároveň o modernismu, který dospěje k postmodernismu, jindy však také o a-

o avantgardě, která se vyvine v postavantgardu, a v rámci užšího období, tedy u nás i v Evropě v rámci moderny, je řeč, jak jsem už naznačil, o neoromantismu [Młoda Polska]). Hledání pozadí vyvozuje např. Jerzy Świącz z vlivu období míru a válek, zejména těch dvou světových, neboť podle autora válka dala „*początek ponowoczesnym lękom o przyszłość procesów modernizacyjnych, zakwestionowała projekty oświeceniowych utopii, skoro świat, jaki wytonił się z ruin, nikogo naprawdę nie ucieszył*“ (s. 13). A dokládá to příklady z evropské i polské literatury. Známá ovlivnění počátků modernismu evropskými filozofickými proudy nově nahlíží Jerzy Prokopiuk, když zkoumá, jak myšlenky C. G. Junga korespondují s Nietzscheho filozofií a jak ovlivnily práce švýcarského básníka (nositele Nobelovy ceny, 1914) C. Spittlera a německo-švýcarského básníka a prozaika (nositele Nobelovy ceny, 1946) H. Hesseho. Krzysztof Biliński se zase zamyslel nad přítomností Bergsonových názorů v pracích teoretiků a básníků polské moderny, Agata Bielik-Robson na základě postřehů Nietzsche, Baudelaira a Freuda charakterizuje filozofické aporie modernismu, především otázku návratu a přítomnosti, Joanna Orska se snaží na základě evropských filozofických modelů postihnout paradoxy modernismu, jak se následně jeví v různorodém estetickém pojetí a literárních smělech a charakterizuje základní vlastnosti umění na přelomu 19. a 20. století, Łukasz Książek pak analyzuje užití prométheovského mýtu v polské neoromantické literatuře.

Část druhou nazvanou prostě *Domena prozy* uvádí obecnější studie Mieczysława Dąbrowského o poznávacích strukturách modernistického románu. Autor v ní načrtl, jak se oproti minulosti měnilo ono poznání, tzn., jak se měnily prostředky a způsoby, které text ve čtenáři vzbuzuje dispozice k poznávání, a charakterizuje úlohu zla jakožto novodobé epistemie a užití ironie v modernistické literatuře. Další autoři se zabývají některými dílčími konkrétními rozborů, např. Ewa Ilnatowicz si všimla mladopolského palimpsestu v románech M. Choromaňského, Agata Zalewska se dobírá modernistických prvků ve známé knize Historie maniaków R. Javorského, Marek Kochanowski srovnává parodickou výstavbu postav v experimentálních románech St. I. Witkiewicze a způsob prezentace v populární literatuře. Zdroje polské fantastiky v tzv. měsíční trilogii J. Żulawského charakterizuje Dariusz Trześniowski a Zofia Krzywicka si všimá neoromantických prvků v knize *Dom dzienny, dom nocny* Olg Tokarczuk.

Obdobně hledání zdrojů charakteru dvacátého století a odpovědi na konkrétní otázky se střídají v části třetí *Dramat i poezja*. Studie Magdaleny Popiel a Doroty Sajewské jsou věnovány velkému dramatikovi polské moderny St. Wyspiańskému (estetice jeho uměleckých činností a cestě k novodobému divadlu), o groteskním pojetí skutečnosti u T. Micińského a W. Gombrowicze pojednává studie Elżbiety Flis, až ke St. Grochowiakovi se dostal Dirk Uffelmann, k Cz. Miłoszovi pak Marzena Woźniak-Łabieniec.

Šíře je rozprostřena část čtvrtá *Zjawiska kultury*. Jsou v ní studie o typických jevech přelomu 19. a 20. století, jako byly literární kavárna (z hlediska delšího působení o ní píše Andrej Z. Makowiecki), kabaret (Jakub A. Malik srovnal profily typických kabaretů – někdejšího Zielony Balonik a mnohem pozdějšího Piwnica pod Baranami) nebo kino (Jadwiga Bocheńska), fenomén koláže analyzuje Agnieszka Karpowicz. Časopisem *Krytyka* se zabývá Joanna Stryczyk, pohádkově-fantastickými prvky v literatuře pro mladé čtenáře zase Anna Kalinowska.

Jsou to pouze příklady orientací a zájmu jednotlivých přispěvatelů publikace, která se skutečně ze všech stran snaží dopátrat zdrojů, které se později staly typické pro kulturu, umění a zejména literaturu 20. století. A nejsou to – většinou – exkursy čistě teoretické, nýbrž praktické rozborů, odkud a kam v konkrétních smělech nebo projevech původní inspirace došly, anebo jak se v průběhu času zdánlivě neměnný faktor vyvíjel.

Kniha *Modernistyczne źródła dwudziestowieczności* je nesmírně cenným východiskem publikace druhé – *Dwudziestowieczność*. Ta už se tak nemusí vracet k počátečním fázím typických projevů v minulém století a k perspektivám, které se staly nebo nestaly skutečností, ale přímo je hodnotit – všechny důležité situace, změny a jevy vytvářející charakter dané doby. Samozřejmě, že na všechny a všechno se nedostalo: kniha pomíjí třeba dotykové spojnice a relace mezi modernismem a postmodernismem, pouze názakově jsou zmíněny společenské aspekty literatury, stranou zájmu autorů zůstaly typické literární projevy totalitní doby v Polsku atd.

Teoretickým předznamenáním konkrétních analýz je první část knihy *Teorie, projekty rozumienia, metodologie*. Studie dokazují, že literární věda už dávno není disciplinou izolovanou, že

do ní a jí proniká řada disciplin hraničních i zdánlivě odtažitých. Jerzy Świąch si tentokrát položil zásadní otázku (pro publikaci a pro typologizaci jevů v ní frekventovaných): je charakter 20. století pouze termínem, jak vymezit jisté období, nebo se může stát literárněhistorickou kategorií? Odpověď není jednoznačná – autor zmiňuje tři vývojové časové modely, domnívá se, že symptomy postmodernismu vycházejí z modernistického literárního projektu a že termín dvacátého století bude v budoucnu fungovat podobně jako označení dřívějších epoch. Obecně „novou epochu“ charakterizují např. Grzegorz Dziarnski (globalizace a globální kultura), Inga Iwasiów (tvůrčí problémy s různými diskursy) nebo Aleksandra Kunce (epistemologická citlivost dané doby).

Druhá část nazvaná *Historia i literatura* se snaží reflektovat otázky vztahu dvou disciplin, které se dlouhá léta plodně ovlivňovaly. Také polská literatura je historií nasycena od prvopočátků, i když její užití a funkce se měnily. Právě takovými změnami se např. zabývá Hanna Gosk (na příkladu prózy druhé poloviny 20. století) nebo Maria Delaperrière, která uvádí jednu z funkcí, již historie v postmodernistické literatuře plní – totiž hru, v návaznosti na dekonstrukci textu. Jsou to základní problémy, protože kromě reflexe třeba holocaustu či totalitarismu je častý přístup opačný: demontáž dějin, jejich ironizace, demystifikace a subjektivizace.

Rozsáhlá je třetí část knihy *Problematyka prozy*, v níž hned první příspěvek na problematiku předchozí části navazuje. Edward Kasperski analyzuje parodicko-groteskní proud v polské literatuře a dokazuje, že mu není možno přisuzovat ani dominantní, ani marginální význam, protože parodie a groteska nezánikly, nezmizely z literatury, pouze se proměňovaly. Obdobně je to s analýzou takových jevů, jako je autobiografičnost (z různých hledisek se jí zabývají studie Andrzeje Zieniewicz, Stanisława Jaworského a Tatiany Czerské), antihrdina (Michał Januszkiwicz), reflexe stáří (Agnieszka Czyzak) nebo resakralizace (na příkladu románu Pałuba K. Irzykowského o ní píše Jakub Beczek). A přitažlivé jsou i jiné problémy, třeba pronikání surrealismu do vypravěčské prózy u Bruna Schulze (Herta Schmid), postavení esejistiky St. Lema v kritice filozofie doby (Maciej Płaza) nebo jazykové hranice chaosu v próze L. Buczkowského (Arkadiusz Kalin).

I konkrétní analýzy čtvrté části *Pytania (do) poezji* míří od jednotlivostí k celku a od příkladů ke zobecnění. Zajímavé jsou v tomto smyslu např. studie Zbigniewa Andrese (o romantickém duchu polské poezie z období druhé světové války), Zofie Zarębianky (o potřebě duchovnosti jako naději v kultuře), Tomasze Cieślaka (o sakralizaci společenské lyriky v meziválečném období jako předzvěsti totalitarismu), Krystyny Pietrych (o reflexi nemoci v polské poezii na příkladech prací M. Białoszewského a St. Barańczaka) nebo typické srovnání specifčnosti a univerzálnosti (výpověď o prezentaci otázek identity v některých dílech St. Lema a Zb. Herberta Lidie Wiśniewské). Podnětné je rovněž zkoumání omezování podmětovosti (píše o tom na příkladu poezie M. Białoszewského a Cz. Miłosze Adrian Gleń) nebo návratů klasicismu v polské poezii (jde o náčrt poetiky intertextuální hry v básních K. Koehlera a W. Wencła ve studii Marzeny Woźniak-Łabieniec). Pro nás by mohla být zajímavá studie Dirka Uffelmanna o projevech futurismu v kultuře 20. století na příkladech nespítnosti futurismu polského a futuristických prvků v literaturách ruské, české a slovenské (jde však, pokud se týká české a slovenské literatury) o marginální pohledy.

Poněkud amorfní je struktura páté části *Emigracja, teatr, przestrzeń miasta*, již vévodí fenoménem emigrace, ale jsou do ní zařazeny i studie jiného charakteru. Otázka emigrace v polské literatuře je starého data a ovlivňuje kulturu, umění a literaturu nejméně od jejich počátků, resp. od protireformace, ale zejména od tzv. Velké emigrace po povstání v roce 1831. Statusem polského emigranta druhé poloviny 20. století se zabývá ve své studii Marian Stepień, o funkci prožitku emigrace v politickém diskursu textů J. Giedroycie píše Andrej St. Kowalczyk. Jak se tematika totalitní skutečnosti promítala v divadelních hrách evropských i polských autorů se pokusila nastítnit Małgorzata Jarmułowicz, pronikání brutalizace do umění doby načrtla ve své studii na příkladu vraždění a zabíjení v hrách St. I. Witkiewiczze Brigitte Schultze. Z prezentace jiné tematiky zaujme mj. studie o městské krajině (na příkladu reflexe Berlína u různých autorů) Aliny Molisiak nebo komparativní pohled na hledání ztracené identity u Leśmiana, Schulze a Kantora v textu Wojciecha Owczarského.

Vydání dvou svazků studií, které mají nastítnit profil, ale zejména charakter uplynulého 20. století je výjimečný počín a pro sly jedné katedry dílem obdivuhodným. Svědčí to o tom, že polští literární (a nejen literární) vědci se snaží už nyní, tři čtyři roky po přelomu století a tisíciletí,

ohlédnout se diachronním pohledem (pokud to u ještě příliš živých věcí vůbec jde) na minulost a „obeznat“ ji z více stran, aby mohl vzniknout alespoň náčrt charakteru století. Nikoli z nostalgie či povinnosti, nýbrž z nutnosti dát mladým vědcům i tvůrcům k dispozici analýzu pozitivních a negativních jevů, které z jednotlivostí skládají mozaiku poučení pro budoucnost. Její neznalost není k nové tvorbě nutná, ale často se vymstí návratem k problémům, jichž se literatura mohla vyvarovat. A nejen literatura.

Ludvík Štěpán

БОЛДИНСКИЕ ЧТЕНИЯ: ПУШКИН И СОВРЕМЕННЫЙ МИР

Болдинские чтения. Редколлегия: Ю. А. Жулин, Г. В. Краснов, Г. В. Москвичева, С. А. Фомичев, Н. М. Фортунатов (отв. редактор). Министерство культуры правительства Нижегородской области, Государственный литературно-мемориальный и природный музей-заповедник А. С. Пушкина „Болдино“. Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского. Нижний Новгород 2003.

Интерес к Пушкину в мировом литературоведении постоянный и еще усиливается в период его годовщин, в последний раз в 1999 г. Некоторые черты поэта будто бы обыкновенные, некоторые, напротив, кажутся уникальными. К ним, безусловно, относится осень 1830 г. и с нею связанный творческий подъем, по традиции называемый „болдинской осенью“. Литературоведы Нижегородской области – Университета им. Лобачевского, Музея-заповедника А. С. Пушкина Болдино и государственные органы уделяют пристальное внимание изучению творчества Пушкина в целом, в особенности, однако, этого плодотворного осеннего периода, по количеству и качеству артефактов не имеющего, на наш взгляд, конкуренции во всем мире.

Первый раздел посвящается теме *Пушкин и мир*. Анализ культурных событий, связанных с открытием памятника Пушкину в Москве в 1880 г., представляет собой первая статья Л. Г. Фризмана *Пушкин 1880 года*. В отличие от преобладающего мнения об исключительности выступления Достоевского как символического призыва к примирению и единению славянофилов и западников, автор анализирует весь контекст торжества и другие доклады разных деятелей культуры, в том числе И. С. Тургенева, А. Островского и Н. Некрасова. Видение Достоевским Пушкина считается субъективным. В связи с поэмой *Цыганы* показывается, что Алеко Достоевского слишком далек от Алеко Пушкина – но это, на наш взгляд, совсем не так. Творчество Пушкина многостороннее, полифоничное, в нем, на самом деле, находятся разные, зачастую резко противоречивые морфологические и идеологические пласты (см. далее статью Б. Бялокозовича). Речь Достоевского представляется нам как одна из приемлемых интерпретаций не только *Цыган*, но и творчества Пушкина в целом, как синтезирующего, вырастающего из нескольких корней, европейский и автономно русских. Их использование в атмосфере необходимости российского единения кажется нам отнюдь не произвольным, натянутым, субъективным, предназначенным для определенной цели, скорее исходящим из естественного состояния дела.

Интересными вопросами занимается в статье *Пушкин в восприятии И. А. Бодуэна де Куртенэ* известный польский русист Бяжи Бялокозович (В. Białokozowicz). Он показывает роль гениального лингвиста в процессе восприятия польской читательской публикой творчества Пушкина, даже его антипольских проявлений в сложное время русификации российской части разделенного Польского королевства. Автор не избегает и деликатных вопросов польско-русских политических и культурных отношений. Несмотря на все сложности и естественную польскую народную ненависть ко всему русскому и отрицательное отношение части польской интеллигенции, автор подчеркивает роль некоторых польских интеллектуалов, в том числе Бодуэна де Куртенэ, в процессе восприятия русской культуры в целом и наследия Пушкина в особенности.